

УДК 37.034

Віктор Короленко

МОРАЛЬНЕ ФОРМУВАННЯ ДИТИНИ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗА ДОПОМОГОЮ СПІЛКУВАННЯ

На сучасному етапі розвитку суспільства існує необхідність змін у сімейному та моральному вихованні учнівської молоді; а також необхідним є пошук нових шляхів поліпшення морального формування підлітків.

Питанням моралі людство цікавилось починаючи з давніх часів і до наших днів. Протягом довгого часу відомі мислителі та педагоги, серед яких Б. Г. Ананьов, В. А. Белоусова, І. Д. Бех, С. Г. Карпенчук, Б. С. Кобзар та інші, вважали мораль важливою людською якістю.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей виховного впливу на дітей з боку сім'ї та школи за допомогою спілкування. Завданням даної статті є висвітлення важливості та необхідності використання спілкування у процесі морального виховання дітей середнього шкільного віку.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що від сформованості у підростаючого покоління стійких моральних якостей залежить становлення особистості підлітків, їхніх моральних норм, принципів, поведінки в суспільстві та ставлення до оточуючих. Деякі аспекти виховного впливу моралі на особистість раніше розглядалися, але не достатньо, тому є необхідність детального вивчення даної проблеми.

Великий вплив на поведінку школярів робить особистість учителя. Її вплив може виявлятися в різних аспектах. Стиль взаємодії вчителя з учнями є прикладом для відтворення у їх взаєминах з однолітками. Манера, стиль спілкування, педагогічна тактика учителя впливає на формування міжособистісних відносин учнів з навколишніми. Демократичний стиль спілкування і педагогічна тактика «співробітництво» обумовлюють найбільш сприятливі відносини дітей один з одним. Однак цим стилем володіє не значне число вчителів класів. Учителі середніх класів з вираженим функціональним стилем спілкування дотримуються однієї з тактик («диктат» чи «опіка»), що підсилюють напруженість міжособистісних відносин у класі.

Процес навчання і виховання, як і всякий розвиток, неможливий без протиріч. Конфронтація з дітьми, умови життя, які сьогодні не можна назвати сприятливими, є звичайною складовою частиною реальності.

Одним з типово-психологічних міжособистісних конфліктів, що ведуть за собою прояв моральних відхилень, є нерозуміння людьми того, що під час обговорення проблеми, особливо складної, розбіжність позицій часто може бути викликана не дійсною розбіжністю в поглядах на те саме, а підходом до проблеми з різних сторін та сама проблема може виглядати

зовсім по-різному [1; 7].

Проблеми, що обговорюють люди, як правило, мають багато сторін і відтінків. Партнери по взаємодії нерідко підходять до проблеми з різних сторін. Володіючи різним життєвим досвідом і знаннями проблеми, вони по-різному доповнюють свою однобічну оцінку до цілісної. По різному відносячись до проблеми, люди оцінюють не однаково той самий аспект. Розмаїтість думок природно. Далі, соціально-психологічною причиною відсутності взаєморозуміння у відносинах людей є вибір ними різних способів оцінки результатів діяльності й особистості один одного. В основі будь-якої оцінки лежить порівняння.

Людська моральність вважається результатом, формуванню якого сприяли дуже багато умов, як зовнішніх, так і внутрішніх. Ці умови здатні значно змінити дії людини та її погляд на ситуацію. В результаті цього людина здійснює дії, чи вчинки, які відбивають баланс усіх значних умов, маючих відношення до конкретного випадку [2].

Присутність в людини внутрішнього психологічного комфорту, тобто відчуття добробуту, внутрішньої врівноваженості, сприяє можливості надати об'єктивну оцінку ситуації та здійснити відповідні дії. У свою чергу ці дії сприятливо впливатимуть щодо уникнення конфліктів, чи їх пом'якшення [7].

Якщо говорити про причини конфліктів, що у більшому ступені можна віднести до психологічних, то важливою серед них буде наступна. У процесі соціальної взаємодії в людини існує визначений спектр варіантів очікуваної поведінки, спілкування, діяльності з боку іншої людини, що є партнером по взаємодії. Варіанти бажаної поведінки можуть бути бажаними, припустимими, небажаними і неприпустимими. Характер поведінки залежить від індивідуально-психологічних особливостей людини, його психічного стану, відносини до конкретного партнера по взаємодії, особливостей актуальної ситуації взаємодії. Якщо реальна поведінка партнера укладається в рамки бажаного чи припустимого, то взаємодія продовжується безконфліктно. Небажана поведінка може привести до створення перед конфліктної ситуації, а неприпустиме – до конфлікту.

З початком шкільного життя змінюється об'єктивне положення дитини, яке вона займає в житті, перебудовується його власна внутрішня позиція. У цьому зв'язку в дітей виникає протиріччя між традиційними формами навчальної діяльності і ростом нових потреб і цінностей, між усвідомленням цих потреб і обмеженістю засобів їхнього задоволення. У мотиваційній основі міжособистісних відносин на перший план поступово висуваються моральні мотиви, прийняття яких виступає у своєрідній формі кодексу партнерства і товариства (безкорислива допомога, спільність, спільні переживання, увага до іншого і т.п.).

Головним критерієм оцінки себе й інших у дітей стають морально-психологічні особливості особистості, що виявляються у взаєминах з навколишніми. Зміст і характер уявлень про себе в них залежать від міри

здатності підключатися до різних видів діяльності і спілкування з дорослими й однолітками. Ціннісні орієнтації починають складатися в складну систему, усе більш визначаючи становлення суб'єктивної позиції дитини. Спілкування зі значимими для дитини людьми є джерелом виникнення в нього різних переживань. Часті порушення спілкування з однолітками, тим більше з учителями, приводять до виникнення в дітей негативних переживань і до зниження самооцінки [4; 9; 10].

Досвідчені педагоги знають, що варто сказати (відбір змісту в діалозі), як сказати (емоційний супровід розмови), коли сказати, щоб досягти мети, зверненої до дитини мови (час і місце), при кому сказати і навіщо сказати (впевненість у результаті).

У спілкуванні педагога з учнями велике значення мають не тільки зміст мови, але і її тон, інтонація, міміка. Якщо при спілкуванні дорослих інтонація може нести значний відсоток інформації, то в процесі спілкування з дитиною вплив інтонації істотно збільшується. Потенційно важливо вміти слухати і чути учня. Це не так легко зробити з ряду причин: по-перше, важко чекати від учня плавної і зв'язаної мови, у силу чого дорослі часто переривають його, чим ще більше ускладнюють висловлення. По-друге, учителям часто ніколи вислухати учня, хоча в того є потреба поговорити, а коли вчителю треба щось довідатися, учень вже втратив інтерес до розмови.

Виховний вплив учителя багато в чому визначається тими відносинами, що склалися між ним і його учнями: в одних вчителів учні «відкриті» для педагогічного впливу, правильно реагують на зауваження, готові виконувати указівки вчителя, часто радяться з ним, а в інших спостерігається відсутність взаєморозуміння, зауваження викликають заперечення учнів, тому вчитель незадоволений учнями, скаржиться на них, але відносини від цього не стають кращими.

В основі соціально-педагогічної діяльності, як відомо, лежить комунікативний процес, головний зміст якого складає спілкування. Завдяки спілкуванню педагог організовує поведінку і діяльність учнів, оцінює їхню роботу і вчинки одержує інформацію і повідомляє про події, що відбуваються, викликає у вихованців відповідні переживання, допомагає переборювати труднощі, збуджує в них віру у свої можливості.

Спілкування відіграє дуже важливу роль в житті людини і необхідність цього процесу не втрачає значення у будь-якому віці. Молода людина теж не вважається виключенням, вона теж спілкується кожен день з людьми різного віку, різного статусу і соціального положення. Процес спілкування має дуже суттєвий вплив на духовний стан людини та її моральну поведінку [3].

Говорити з дитиною набагато важче, чим з дорослим; для цього треба вміти адекватно оцінювати по зовнішніх проявах його суперечливий внутрішній світ, передбачати його можливу відповідну емоційну реакцію на звернене до нього слово, його чутливість до фальші в спілкуванні з

дорослими. Слово педагога знаходить переконливу силу впливу лише в тому випадку, якщо він добре знає учня, виявив до нього увагу, у чомусь допоміг йому, тобто установив з ним відповідні відносини через спільну діяльність. Тим часом починаючи вчителі схильні вважати, що їхнє слово саме по собі повинно привести дитину до слухняності і прийняття їхніх вимог і установок.

Для ухвалення правильного рішення педагогу часто бракує часу, інформації, він бачить факт порушення ходу уроку, але йому важко зрозуміти, чим це викликано, що цьому передувало, що приводить до неправильного тлумачення вчинків. Учні, як правило, більш інформовані про причини того, що відбувається, звичайно про це мовчать, а при спробі пояснити вчителю, внести ясність, той нерідко зупиняє їх. Учителю важко прийняти нову інформацію, що суперечить сформованим у нього стереотипам, змінити свою позицію та відношення до того, що відбувається.

Для дитини важливо бути прийнятою групою однолітків: вони підкреслено демонструють поведінку і спілкування, засвоєні в такій групі. При прийнятті його іншими складається і власна оцінка своїх особистісних якостей. Єднаючись з однолітками, вона відчуває силу колективної згуртованості, намагається демонструвати щось своє власне, оригінальне.

Діти часто поводяться не звичайно у відносинах між собою в зв'язку з різними статусами, займаними ними в міжособистісних відносинах. Поведінка їх супроводжується, як правило, більш глибокими, стійкими мотивами і переживаннями, чим це представляється вчителям, що сприймають лише зовні вчинок. Переживання визначає індивідуальне відношення до усього що відбувається, робить учня співучасником оцінки і подолання сформованої ситуації. Острах бути незрозумілим старшими, страх перед невдачами при спробі виявити себе, перша проба емоційного вибору друга чи подруги, труднощі спілкування з вчителями і дорослими – усе це створює об'єктивні причини для зміни своєї поведінки в складній системі взаємин.

Ніхто і ніщо не може однозначно визначити ту чи іншу поведінку. Люди, події чи умови можуть пропонувати визначену поведінку, але ці пропозиції відкидає чи приймає сама людина. Вибір існує завжди. Коли ми розуміємо, що поведінка базується на виборі, ми зможемо почати впливати на рішення учнів про те, як поводитися набагато ефективніше. Право вибору повинне бути визнане вчителем за кожним учнем. Не можна без збитку для особистості дитини позбавляти її права, ставлячи в безвихідну ситуацію. Вибір існує й у нас: ми можемо діяти звичними методами «маніпулювання», не залишаючи учню вибору, ми можемо захотіти щось змінити у своєму поводженні, навчитися взаємодіяти з учнями, щоб вони захотіли вибрати адекватну поведінку в заміні невідповідної правилам.

Будь-які фактори, які впливають на поведінку дитини, мають суттєве значення у виховному процесі. Якщо вихователі розуміють це, тоді вони

мають можливість усунути проблему, чи попередити її, яка з'явилася внаслідок яких-небудь педагогічних помилок. Але це можливо тільки внаслідок постійного спостереження та аналізу реакції дитини на виховні дії. Це потребує розуміння внутрішнього миру дитини, систематичного вивчення її потреб, дій, відносин с колективом [5; 8].

Відношення шкільних вчителів до учнів має специфічний характер, тобто чи гарно ця дитини вчиться, чи має добру поведінку, або цікавиться інформацією яка не зв'язана зі шкільною програмою. На фоні цих факторів учителі та вихователі не надають значення характеру учня, та не вважають його особистістю. Особливо багато з характерами живими, рухливими, сильними – тими, котрі пручаються психологічному тиску, вважаються неспокійними, неврівноваженими, «важкими дітьми».

Якщо формувати в дітей стійкі позитивні звички в різних сферах діяльності, тоді в них будуть формуватися позитивні риси характеру та відповідний спосіб поведінки. Якщо в результаті позитивної дії на людину в неї виникає потреба до позитивних вчинків, це забезпечує її розвиток [6].

В цій статті нами був висвітлений вплив спілкування на загальний моральний розвиток учнів, але ми не можемо охопити весь спектр проблеми, тому передбачено подальший розгляд даного питання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды : в 2 т. / Б. Г. Ананьев. – М. : Педагогика, 1980. – Т. 2. – 287 с.
2. Бех І. Д. Концепція виховання особистості / І. Д. Бех // Радянська школа. – 1991. – № 5. – С. 40–47.
3. Белоусова В. А. Воспитание культуры поведения учащихся профтехучилищ / Белоусова В. А. – Киев : Вища освіта, 1984. – 92 с.
4. Бобнева М. И. Социальные нормы и регуляция поведения / М. И. Бобнева. – М. : Наука, 1978. – 312 с.
5. Бондаревская Е. В. Опыт выявления уровня нравственной воспитанности учащихся / Е. В. Бондаревская // Сов. педагогика. – 1965. – № 4. – С. 122–131.
6. Висоцька А. Вивчення особливостей корекційно-виховного процесу у спеціальних школах-інтернатах / А. Висоцька // Дефектологія. – 2001. – № 2. – С. 13–17.
7. Дорожевец Т. В. Арт-техники активизации внутренних ресурсов ребёнка / Т. В. Дорожевец // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 6–7.
8. Зюбин Л. М. Растить человека: Записки психолога / Л. М. Зюбин. – Л. : Лениздат, 1988. – 143 с.
9. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання : навч. посібник / С. Г. Карпенчук. – К. : Вища шк., 1997. – 304 с.
10. Кобзарь Б. С. Личность и её становление / Б. С. Кобзарь, М. Г. Тайчинов. – К. : Молодь, 1990. – 164 с.